

А.П. Мартинюк,
доктор філологічних наук, професор
(Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)

ІЛЛОКУТИВНИЙ/ПЕРЛОКУТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНГЛОМОВНИХ НОМІНАЦІЙ ЧОЛОВІЧОЇ ТА ЖІНОЧОЇ РЕФЕРЕНЦІЇ

У статті досліджується іллокутивний/перлокутивний потенціал англомовних номінацій чоловічої та жіночої референції, якого вони набувають у дискурсі на підставі раціональної чи емотивної оцінки означуваного.

Метою статті є аналіз іллокутивного/перлокутивного потенціалу англомовних номінацій, що фіксують стать референта.

Актуальність дослідження визначена антропоцентричною природою його об'єкта та застосуванням новітніх методик когнітивно-прагматичного аналізу. Новизна роботи обумовлена тим, що на тлі стабільного інтересу до вивчення іллокуції/перлокуції висловлювання в межах теорії мовленнєвих актів іллокуція/перлокуція одиниці мови практично залишається за межами лінгвістичних розвідок. Разом з тим є підстави вважати, що конотативно-асоціативний потенціал одиниць мови антропоцентричної семантики дозволяє їм, актуалізуючись у дискурсі, набувати прагматичного змісту поведінкової настанови.

Досліджуючи оцінний потенціал вторинних найменувань (образно мотивованих слів та ідіом), В.М. Телія висловлює гіпотезу про те, що, завдяки присутності у структурі їхнього значення "живої" образності, функціонуючи в дискурсі, вони можуть набувати *іллокутивної сили*, яка спонукає інтерпретатора відчувати те ж саме почуття, яке відчуває до означуваного суб'єкт, що продукує дискурс [1: 202]. Результати нашого дослідження цілком підтверджують висловлювану гіпотезу [2]. Більше того, вважаємо, що іллокутивної сили може набувати будь-яка номінація, що містить оцінку означуваного.

Оцінна кваліфікація означуваного має раціональний або емотивний характер. Ідея про те, що, крім раціональної оцінки, орієнтованої на ставлення суб'єкта оцінки до об'єктивної дійсності, у мові виражена ще й емотивна оцінка, підґрунтям якої є емоційне переживання, однією з перших була висловлена О.М. Вольф: "Емоційне й раціональне в оцінці має на увазі дві різні сторони ставлення суб'єкта до об'єкта. Перша – його почуття, друга – судження" [3:42]. Емотивна оцінка "додається" до раціональної, підсилюючи її за рахунок додаткового емотивного стимулу, тобто асоціативно-образного сприйняття означуваного. Роль такого емоціогенного стимулу відіграє "жива" образність, властива вторинним найменуванням, які так чи інакше проходять стадію образного сприйняття.

Раціонально-оцінні номінації спонукають оцінити означуване за шкалою "добре" – "погано" на підставі його відповідності/невідповідності соціокультурно санкціонованому еталону, а емотивно-оцінні – викликають певне *почуття-ставлення* до означуваного. Різниця в іллокутивній силі раціональної й емотивної оцінки добре відслідковується в процедурному записі значення раціонально-оцінних та емотивно-оцінних номінацій, порівн.: *prostitute* – повія і *frippet* – повія (букв. дешева мішура):

[Знай, що ХТОСЬ референт ЖІНКА є ХТОСЬ соціокультурна категорія ПОВІЯ → Вважай, що це ПОГАНО.]

[Уяви, що ХТОСЬ референт ЖІНКА є начебто ЩОСЬ ДЕШЕВА МІШУРА → Знай, що ХТОСЬ ЖІНКА є ХТОСЬ морально-етична категорія ДЕШЕВА ШЛЬОНДРА → Відчуй ПРЕЗИРСТВО.]

Для виявлення розбіжності в іллокуції раціональної та емотивної оцінки можна узгодити раціонально-оцінні й емотивно-оцінні номінації як предикат з першою, другою і третьою особою однини. Раціональна оцінка не змінює іллокуції констатива, порівн.: **I am a spinster* (Я – незаміжня/стара діва); *You are a spinster* (Ти – незаміжня/стара діва); *She is a spinster* (Вона – незаміжня/стара діва). Емотивна оцінка варіює іллокуцію, порівн.: **I am a slut* (*Я – шльондра) навряд чи взагалі можливо, якщо тільки це не іронія чи самоприниження; *You are a slut* (Ти – шльондра) має іллокуцію образи; *She is a slut* (Вона – шльондра) має іллокуцію презирства.

Слід розмежовувати *почуття-стан* як слід емоційної реакції, короткочасний, залежний від ситуації, і *почуття-ставлення* як "продуману" стабільну емоційну реакцію на ситуацію [1: 202-208]. Більші диференціації піддаються негативні реакції, що узгоджується з даними когнітивної психології, згідно з якими знання, пов'язані з негативними емоціями, більш диференційовані [4].

Загальну позитивну реакцію визначаємо як *схвалення*. Вона фіксує уявлення суб'єкта оцінки про означуване як таке, що відповідає деякій соціальній (загальнолюдській, етнокультурній, соціумній) нормі. Наприклад, *bhoy*, що позначає вольового, мужнього чоловіка, потенційно здатного на героїчний вчинок, *stallion*, референтом якої є привабливий чоловік, високої сексуальної потенції, чи *tacho*, що вказує на фізично сильного, агресивного та сексуального чоловіка, викликають в інтерпретатора дискурсу *схвалення* референта як такого, що відповідає еталонам маскулітної англомовної лінгвокультури, порівн.:

(1) *Voice of the Irish people: Be our bhoy, Roy! So Roy Keane is set to top the "What a waste" chart in Ireland controversial new gay magazine. There are quite a few soccer fans at this newspaper who reckon he has been wasted for years... at Man United. And the sooner he dons the famous green and white hoops of Celtic, the better* (People, Oct. 14, 2001, p. 6).

(2) *The men's collection of layer-upon-layer of sloppy knitwear, tight woolly waistcoats, and either sleek slim trousers or macho baggy pants proved... Italian stallion-sexy... and it earned thunderous applause* (Sunday Times, Jan. 21, 1990, p. NA).

Загальну негативну реакцію визначаємо як **несхвалення**. *Несхвалення* фіксує невідповідність референта поведінковим або іншим нормативним настановам. Серед специфікованих негативних реакцій виділяємо *презирство, зневагу, поблажливість, осудження, осуд*.

Презирство розуміємо як почуття-ставлення, об'єктом якого є "етична особа" (референт, що належить до певної морально-етичної категорії), рідше – соціальна група. Це почуття-ставлення викликane порушенням об'єктом оцінки основних морально-етичних норм у сфері соціальних чи міжособистісних (міжгендерних) стосунків або усвідомленням суб'єктом оцінки своєї переваги над об'єктом через належність останнього до менш престижного соціуму [5: 68]. Суб'єкт оцінки мислить себе *ідеалом*, до якого "недоотягує" об'єкт оцінки через свої моральні якості або низьке становище в соціальній ієрархії. Презирство є найбільш інтенсивним негативним почуттям-ставленням. У дискурсі воно реалізується досить рідко і лише за наявності відповідної емпатії продуцента дискурсу, що реалізується, зокрема, у виборі негативно навантажених атрибутів-епітетів. Об'єктом презирства найчастіше стають референти чоловічої статі, що підпадають під визначення *негідник*, як, скажімо, *scally* у (3), політичний діяч британської лейбористської партії, якого названо злодієм і кваліфіковано негативними атрибутами-епітетами *disgusting* (огидний) і *shifty* (зрадливий), або референти жіночої статі, що втілюють стереотипно приписувані жінкам пороки, як, наприклад, референт *scrubber* у (4), нечупара і повія, яку кваліфіковано атрибутами-епітетами *appallingly arrogant* (приголомшливо нахабна), *lippy* (губата), *chippy* (гуляща), порівн.:

(3) *It's that Labour poster of Michael Howard. The one where he looks shifty, swings a watch on one hand and tries to sooth us with the other. What a disgusting racial stereotype. It's obvious they're implying this devoted fan of Liverpool FC is a scally who has nicked the watch on his way to the match and is telling the victim "calm down, calm down"* (Mirror, Feb. 3, 2005, p.9).

(4) *What an appallingly arrogant, lippy, chippy scrubber this woman is!* (Observer, Dec. 5, 2004, p. 12).

Зневага поступається *презирству* своєю інтенсивністю. *Зневагу* інтерпретуємо як почуття-ставлення, що виникає, якщо суб'єкт оцінки уявляє себе *експертом*, який дозволяє собі судити про те, наскільки ті чи інші властивості об'єкта відповідають еталону. Об'єктами цього почуття-ставлення стають як референти, властивості яких (головним чином, зовнішні, фізичні, вольові, інтелектуальні) є далекими від еталонних, як, наприклад, референт *dickhead* (бовдур), що не відповідає еталону маскулітності за своїм розумовим потенціалом, або референт *fussock* (неприваблива товста жінка), що не відповідає еталону фемінітності за своїми зовнішніми даними, так і референти, що порушують морально-етичні норми, як, наприклад, референт *frippet* (дешева повія), кваліфікована атрибутом-епітетом *snake-hipped* (така, що виляє стегнами, як змія), порівн.:

(5) *Jose Bono, Zapatero's defense minister, went further. He called Blair "a complete dickhead" for following the US into Iraq* (Financial Times, Jul. 17, 2004, p. 16).

(6) *But did you know that a fussock is a large fat woman? The illustration of her in the book is hilarious. And what about trying the word next time someone three times your size pushes ahead in the supermarket check out queue?* (Birmingham Post, Jan. 29, 2000, p. 61).

(7) *After all, being taken to a lovely hotel and out to the river for breakfast is really something your wife, who has stuck by you even after that nasty business ... a couple of years ago, deserves more than some snake-hipped little frippet who'd be off at the drop of a wallet, don't you think?* (Independent Sunday, May 14, 2000, p. 1).

Залежно від емпатії суб'єкта оцінки та лінгвального контексту дискурсу, референт, що не відповідає еталону чи порушує морально-етичні норми, може бути об'єктом не тільки *зневаги*, але й такого почуття-ставлення, як **поблажливість**. Це почуття-ставлення має місце тоді, коли суб'єкт, хоч і усвідомлює невідповідність властивостей чи (рідше) дій референта еталону, але не нехтує ним і не зневажає його, а, навпаки, співчуває, порівн.:

(8) *Doherty was, by all accounts, a lovely lad. Junk has turned him into a horrible man. Yesterday's papers were full of pictures of him chasing the dragon – smoking smack – and, far worse, the Sunday Mirror reported how a beautiful 21-year-old girl was given her first fix by Doherty and then encouraged to have sex with other men. Junkie, thief, jailbird, pimp, ponce... you certainly are a dream date, Pete? And yet I can't help feeling sorry for this poor little bastard* (Mirror, Jan. 31, 2005, p. 17).

Осуд визначаємо як почуття-ставлення, що виникає, коли суб'єкт оцінки бере на себе роль *судді*, який виносить вирок діям об'єкта оцінки, що нехтує законом. Роль судді не передбачає прояву емоцій. Відповідно, фрагменти дискурсу, що містять номінації, референт яких є об'єктом *осуду*, переважно не залучають емотивно навантажених слів. *Осуду* підлягають референти, що порушують суперморальні норми, які регулюються законом, порівн.:

(9) *So without further ado, on to my first award – Scoundrel-of-the-Year – which for the second time in a row goes to Conrad Black. Last year, Lord Black of Crossharbour, as he used to be known, asked to be assumed innocent until he proves guilty. Regrettably for him, I think, we can now safely assume the case for the prosecution beyond reasonable doubt after he was found by the official report into the Hollinger affair to be guilty of "self-righteous and aggressing looting" of his company* (Independent, Dec. 30, 2004, p. 41).

(10) *Rebel French shareholders, let by corporate blackguard Nicholas Miquet, are trying to vote the whole board out of office at the annual meeting next month, on the ground of the financial position has been mishandled, and only a new board – and a government write off of 6 billion of debt – can avert disaster* (Observer, Mar. 4, 2005, p. 13).

(11) *Under Greg Dyke, a populist ruffian, Panorama was damned as an irritating irrelevance, interfering with the competition for ratings* (Guardian, Sep. 9, 2002, p. 8).

Осудження становить собою почуття-ставлення, що має місце, коли суб'єкт оцінки сприймає поведінку об'єкта оцінки як "недоречно", беручи на себе роль "охоронця пристойності". Це почуття-ставлення, на відміну від осуду, допускає прояви емоційності. Найчастіше осуджуються референти, що порушують норми контакту, у результаті чого виявляють пасивну чи активну неповагу до інших. Наприклад, референт *fop* (хлюст) осуджується за те, що приділяє занадто багато уваги власній зовнішності, що не вписується в еталон маскулітності, тоді як референт *fishwife* (лайлива жінка) – за сварливість та грубість, що не відповідають бажаним жіночим якостям, порівн.:

(12) *Some 15 characters – from a shaven-headed religious fanatic to a valetudinarian fop from Lisbon – are established with speed and clarity (Evening Standard, Apr. 18, 2005, p. 74).*

(13) *My vocabulary has for too much in common with the crudest fishwife you could meet but I still found the show a rude awakening (Sun, Jan. 6, 2005, p. 13).*

Перлокутивна сила оцінної номінації переважно реалізована як інференційно виведена *прескриптивна настанова*. Перлокуція раціональної оцінки впливає із знання про цінність означуваного з погляду нормативних орієнтирів лінгвокультури (соціуму). Тобто, якщо стан справ [ХТОСЬ референт ЖІНКА є ХТОСЬ морально-етична/соціокультурна категорія: повія тощо] підлягає оцінці в термінах *ДОБРЕ/ПОГАНО*, то інференція інтерпретатора дискурсу дорівнюватиме висновку, що для жінки *НЕ БАЖАНО* поводитися таким чином, щоб бути зарахованою до цієї морально-етичної чи соціокультурної категорії.

Перлокутивний ефект емотивно-оцінної номінації сильніший. Знання про цінність означуваного структуроване за участі "живої" образності, тобто стан справ [ХТОСЬ референт ЖІНКА є ХТОСЬ морально-етична категорія: повія] "погіршується" тим, що [ХТОСЬ ЖІНКА є начебто ЩОСЬ, скажімо, дешева річ тощо], що не може не викликати *ПРЕЗИРСТВА*. Звідси інференція суб'єкта дискурсу дорівнюватиме висновку, що жінці *НЕ СЛІД* поводити себе таким чином, щоб бути зарахованою до цієї морально-етичної категорії.

Таким чином, іллокутивний/перлокутивний потенціал оцінної номінації дозволяє суб'єкту дискурсу, використовуючи її у висловлюванні певного прагматичного змісту, здійснювати вторинну прагматичну дію, а саме – кваліфікувати її референта в термінах *добре :: погано* або на підставі "живої" образності виявляти те чи інше почуття-ставлення до референта *схвалення/несхвалення (осудження, осуд, презирство, зневагу, поблагливість)* на підставі його відповідності/невідповідності санкціонованому соціумом еталону.

Вважаємо, що подібним іллокутивним/перлокутивним потенціалом можуть володіти номінації особи будь-яких соціокультурних категорій. Їх аналіз складає перспективу подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
2. Мартинюк А.П. Конструювання гендеру в англомовному дискурсі. – Харків: Константа, 2004. – 292 с.
3. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – М.: Наука, 1985. – 228 с.
4. Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии // Вопросы языкознания. – 1997. – № 6 – С. 37-48.
5. Графова Т.А. Смысловая структура эмотивных предикатов // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности. – М.: Наука, 1991. – С. 67-99.

Матеріал надійшов до редакції 12.12.2006 р.

Мартинюк А.П. Иллокутивный/перлокутивный потенциал англоязычных номинаций мужской и женской референции.

В статье исследуется иллокутивный/перлокутивный потенциал англоязычных номинаций мужской и женской референции, приобретаемый ими в дискурсе на основании рациональной или эмотивной оценки означаемого.

Martyniuk A.P. Illocutionary/perlocutionary potential of english nominative units of male and female reference.

The article analyses illocutionary/perlocutionary potential English nominative units of male and female reference gain in discourse on the basis of the rational or emotive evaluation of their denotatum.